

รัฐมนตรีจะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในขณะเดียวกันไม่ได้

แดนชัย ไชวพิเศษ

นิติกรชำนาญการ

กลุ่มงานบริการวิชาการ 1 สำนักวิชาการ

ประเทศไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขทรงใช้อำนาจนั้นทางรัฐสภา คณะรัฐมนตรีและศาล ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ

เมื่อรัฐสภา คณะรัฐมนตรี และศาล ต่างก็มีอำนาจของแต่ละฝ่าย จึงเกิดหลักการแบ่งแยกอำนาจ ดังนั้นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511 จึงสร้างความหวังให้ผู้คนในสังคมไทยที่จะได้เห็นการพัฒนาประชาธิปไตยอีกครั้ง โดยรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้ยืนยันให้ประเทศไทยมีรูปแบบการปกครองในระบบรัฐสภาที่มีสองสภา คือ สภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา โดยสภาผู้แทนราษฎรจะเป็นผู้กำหนดรัฐบาล ซึ่งก็เป็นสิ่งที่เคยปรากฏมาแล้วในรัฐธรรมนูญฉบับอื่น ๆ แต่ก็มีความแตกต่างกับฉบับอื่น ๆ ดังที่ปรากฏคำอธิบายอยู่ในคำปรารภว่า “เมื่อรัฐสภามีอำนาจในทางนิติบัญญัติและควบคุมการบริหารราชการแผ่นดินดังกล่าวแล้ว สภาร่างรัฐธรรมนูญเห็นว่า เพื่อดุลแห่งอำนาจอันจะยังระบอบรัฐธรรมนูญให้ตั้งอยู่ในเสถียรภาพ สมควรที่อำนาจนิติบัญญัติและอำนาจบริหารจะแยกจากกันให้มากยิ่งขึ้น จึงได้ลงมติในหลักการสำคัญว่า นายกรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรีอื่นซึ่งเป็นฝ่ายบริหารจะเป็นสมาชิกแห่งรัฐสภาในขณะเดียวกันมิได้” จึงนับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่ยืนยันการปกครองในระบบรัฐสภา แต่ได้แยกอำนาจนิติบัญญัติและบริหารออกจากกันดังที่บัญญัติไว้ในมาตรา 139 ว่า “รัฐมนตรีจะเป็นสมาชิกวุฒิสภาหรือสมาชิกสภาผู้แทนในขณะเดียวกันมิได้” ซึ่งมีผู้เข้าใจว่าการแยกฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหารออกจากกันอย่างนี้เป็นไปตามแนวความคิดในรัฐธรรมนูญของประเทศฝรั่งเศสที่ประกาศใช้ใน พ.ศ. 2501 ที่ห้ามรัฐมนตรีเป็นสมาชิกรัฐสภาในเวลาเดียวกัน (นรนิติ เศรษฐบุตร, 2558)

บทบัญญัติ บทวิเคราะห์และเจตนารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และฉบับพุทธศักราช 2550 และร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับเสนอสถาปณารูปแห่งชาติเพื่อลงมติให้ความเห็นชอบหรือไม่ให้ความเห็นชอบทั้งฉบับ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

“มาตรา 201 พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีคนหนึ่งและรัฐมนตรีอื่นอีกไม่เกินสามสิบห้าคน ประกอบเป็นคณะรัฐมนตรี มีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน

นายกรัฐมนตรีต้องแต่งตั้งจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือผู้เคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่พ้นจากสมาชิกภาพตามมาตรา 118 (7) ในอายุของสภาผู้แทนราษฎรชุดเดียวกัน

ให้ประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี
มาตรา 204 นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีจะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือสมาชิกวุฒิสภา
ในขณะเดียวกันมิได้

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรีให้พ้นจากตำแหน่ง
สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในวันถัดจากวันที่ครบสามสิบวันนับแต่วันที่มิพระบรมราชโองการแต่งตั้ง

มาตรา 207 รัฐมนตรีจะเป็นข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งหรือเงินเดือนประจำนอกจากข้าราชการการเมืองได้”

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ห้ามสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นรัฐมนตรี
ในขณะเดียวกันมิได้ กล่าวคือ ต้องดำรงตำแหน่งหนึ่งตำแหน่งใดเท่านั้นจะเป็นทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและ
รัฐมนตรีในขณะเดียวกันมิได้ แต่การพ้นจากตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีให้พ้นจาก
ตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในวันถัดจากวันที่ครบสามสิบวันนับแต่วันที่มิพระบรมราชโองการแต่งตั้ง

สำหรับเจตนารมณ์ เพื่อต้องการแก้ปัญหาการไร้เสถียรภาพและภาวการณ์ขาดการเป็นผู้นำ
ของนายกรัฐมนตรี แยกผู้ถูกควบคุมออกจากผู้ควบคุมขจัดความกดดันของพรรคการเมืองและเขตเลือกตั้ง
และทำให้เกิดประสิทธิภาพในงานนิติบัญญัติและงานบริหาร อีกทั้งเป็นการยึดหลักการในการแบ่งแยกอำนาจ
หน้าที่ของฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหาร ผู้ซึ่งมิได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือสมาชิกวุฒิสภาสามารถ
ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีได้ และรัฐมนตรีไม่ว่าจะแต่งตั้งจากผู้ใดก็ต้องรับผิดชอบต่อรัฐสภา (มนตรี รูปสุวรรณ
และคณะ, 2542, น. 324-325)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550

“มาตรา 171 พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีคนหนึ่งและรัฐมนตรีอื่นอีกไม่เกินสามสิบห้าคน
ประกอบเป็นคณะรัฐมนตรี มีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินตามหลักความรับผิดชอบร่วมกัน

นายกรัฐมนตรีต้องเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งได้รับแต่งตั้งตามมาตรา 172

ให้ประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี

นายกรัฐมนตรีจะดำรงตำแหน่งติดต่อกันเกินกว่าแปดปีมิได้

มาตรา 177 รัฐมนตรีย่อมมีสิทธิเข้าประชุมและแถลงข้อเท็จจริงหรือแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมสภา
และในกรณีที่สภาผู้แทนราษฎรหรือวุฒิสภามีมติให้เข้าประชุมในเรื่องใด รัฐมนตรีต้องเข้าร่วมประชุม และให้
นำเอกสารที่บัญญัติไว้ในมาตรา 130 มาใช้บังคับโดยอนุโลม

ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ถ้ารัฐมนตรีผู้ใดเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในขณะเดียวกันด้วย
ห้ามมิให้รัฐมนตรีผู้นั้นออกเสียงลงคะแนนในเรื่องที่เกี่ยวกับการดำรงตำแหน่ง การปฏิบัติหน้าที่ หรือการมีส่วน
ได้เสียในเรื่องนั้น”

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นรัฐมนตรี
ในขณะเดียวกันได้และสมาชิกภาพของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไม่สิ้นสุดลงด้วย กล่าวคือ

1. บุคคลที่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะมีสองตำแหน่ง ได้แก่ ตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
และตำแหน่งรัฐมนตรี ที่นิยมเรียกกันว่า “สวมหมวกสองใบ” และ

2. สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี เมื่อความเป็นรัฐมนตรีสิ้นสุดลง เฉพาะตัวก็ไม่ทำให้สมาชิกภาพของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสิ้นสุดลงด้วย กล่าวคือยังคงดำรงตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเช่นเดิม

สำหรับเจตนารมณ์ เพื่อยืนยันหลักความรับผิดชอบของรัฐมนตรีต่อรัฐสภา และกำหนดหลักการสำคัญซึ่งเป็นจริยธรรมอย่างหนึ่งของนักการเมือง ที่จะไม่ปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้ตรวจสอบและถูกตรวจสอบ ในขณะเดียวกัน (คณะกรรมการวิสามัญบันทึกเจตนารมณ์ จดหมายเหตุ และตรวจรายงานการประชุม สภาร่างรัฐธรรมนูญ, 2550, น. 175)

ร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับเสนอสภาพัฒนาปฏิรูปแห่งชาติเพื่อลงมติให้ความเห็นชอบหรือไม่ให้ความเห็นชอบทั้งฉบับ

“มาตรา 164 พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีคนหนึ่งและรัฐมนตรีอื่นอีกไม่เกินสามสืบทำคน ประกอบเป็นคณะรัฐมนตรี มีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินตามหลักความรับผิดชอบร่วมกัน

ให้ประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี

นายกรัฐมนตรีจะดำรงตำแหน่งติดต่อกันเกินกว่าแปดปีมิได้”

มาตรา 166 วรรคสาม บัญญัติว่า “นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีจะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือสมาชิกวุฒิสภาในขณะเดียวกันมิได้ แต่ในกรณีที่ เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งได้รับแต่งตั้ง เป็นนายกรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรีให้พ้นจากตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในวันที่มีพระบรมราชโองการ แต่งตั้ง”

ร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับเสนอสภาพัฒนาปฏิรูปแห่งชาติเพื่อลงมติให้ความเห็นชอบหรือไม่ให้ความเห็นชอบทั้งฉบับ ห้ามสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นรัฐมนตรีในขณะเดียวกัน กล่าวคือ ต้องดำรง ตำแหน่งหนึ่งตำแหน่งใดเท่านั้น จะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและรัฐมนตรีในขณะเดียวกันมิได้ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีให้พ้นจากตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในวันที่มี พระบรมราชโองการแต่งตั้ง

สำหรับเจตนารมณ์ เป็นการกำหนดให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือสมาชิกวุฒิสภาไม่สามารถดำรง ตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีในขณะเดียวกันได้ ทั้งนี้ เพื่อให้ให้นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีไม่มีภาระ งานมากเกินไปซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อ การปฏิบัติหน้าที่ด้านอื่น ๆ ได้ ส่วนการกำหนดให้นายกรัฐมนตรีหรือ รัฐมนตรีให้พ้นจากตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในวันที่มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งไม่ต้องยื่นหนังสือ ลาออกจากการเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (คณะกรรมการวิสามัญบันทึกเจตนารมณ์รัฐธรรมนูญและการ จัดทำจดหมายเหตุการร่างรัฐธรรมนูญ ในคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ, 2558, น. 186-187)

ข้อดีและข้อเสียของการห้ามรัฐมนตรีเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในขณะเดียวกัน

การห้ามรัฐมนตรีเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในขณะเดียวกันยังอาจจะก่อให้เกิดข้อดีและข้อเสีย ในทางปฏิบัติได้หลายประการ อย่างไรก็ตาม ข้อดีที่เห็นได้ชัดเจนที่เกิดขึ้นที่ประเทศฝรั่งเศสซึ่งเกิดปัญหา การมีพรรคการเมืองจำนวนมาก และสมาชิกรัฐสภาแย่งชิงกันดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีเป็นผลให้รัฐบาล

ขาดเสถียรภาพ การห้ามรัฐมนตรีเป็นสมาชิกรัฐสภา ในขณะที่เดียวกันเป็นมาตรการหนึ่งที่สามารถช่วยให้รัฐบาลมีเสถียรภาพมากขึ้น แต่สำหรับประเทศอังกฤษมีธรรมเนียมปฏิบัติอันถือเป็นกฎหมายรัฐธรรมนูญกำหนดให้รัฐมนตรีจะต้องมาจากสมาชิกรัฐสภาเสมอ ซึ่งตรงข้ามกับประเทศฝรั่งเศส เพราะประเทศอังกฤษไม่ได้ยึดทฤษฎีหลักการแบ่งแยกอำนาจเป็นหลักในการจัดองค์กรและอำนาจหน้าที่ ซึ่งเป็นไปตามวิวัฒนาการทางการเมืองและสังคมที่มีลักษณะเฉพาะของประเทศอังกฤษ และเป็นผลให้รัฐบาลมีเสถียรภาพเช่นกัน (ปราโมช โศภิตสุนภา, 2537)

ข้อดีการห้ามรัฐมนตรีเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในขณะที่เดียวกัน

1. เป็นการแยกหน้าที่ฝ่ายนิติบัญญัติกับหน้าที่ฝ่ายบริหารออกจากกัน โดยหลักแล้วสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีหน้าที่หลักในทางนิติบัญญัติ ส่วนรัฐมนตรีมีหน้าที่ในทางบริหารราชการแผ่นดิน การให้รัฐมนตรีเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในขณะที่เดียวกันทำให้รัฐมนตรีไม่มีเวลาปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ ต้องคอยกังวลกับการปฏิบัติหน้าที่ในการประชุมสภาเพื่อปฏิบัติหน้าที่นิติบัญญัติ การห้ามไม่ให้ดำรงสองตำแหน่งจะทำให้มีเวลาทุ่มเทกับการปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้สภาผู้แทนราษฎรมีหน้าที่ควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ของฝ่ายบริหาร หากให้รัฐมนตรีดำรงสองตำแหน่งได้ ทำให้ผู้ควบคุม (สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร) กับผู้ถูกควบคุม (รัฐมนตรี) เป็นคนเดียวกัน การควบคุมย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้ในความเป็นจริง เพราะคงไม่มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรผู้ใดจะกล้ายอมรับว่าการกระทำของตนเองในฐานะรัฐมนตรีนั้นไม่ถูกต้อง

2. เพื่อสร้างเสถียรภาพและประสิทธิภาพให้แก่รัฐบาล เพราะการให้รัฐมนตรีดำรงสองตำแหน่งได้ทำให้รัฐมนตรีไม่คำนึงถึงความเป็นรัฐมนตรีในขณะรัฐมนตรีที่ต้องรับผิดชอบร่วมกัน ทำให้รัฐมนตรีสามารถต่อรองกับนายกรัฐมนตรีเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยการลาออกจากรัฐมนตรีเป็นเครื่องมือ นอกจากนี้รัฐมนตรียังวิพากษ์วิจารณ์การปฏิบัติหน้าที่ของนายกรัฐมนตรี สร้างความขัดแย้งในรัฐบาล รัฐมนตรีจึงไม่กลัวที่จะถูกปลดออกจากตำแหน่ง เพราะแม้จะพ้นจากการเป็นรัฐมนตรีแต่ก็ยังคงมีสถานะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอยู่ การที่รัฐธรรมนูญห้ามรัฐมนตรีเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในขณะที่เดียวกันจะทำให้รัฐมนตรีต้องพยายามประพฤติตนให้อยู่ในวินัยและเคารพหลักความรับผิดชอบร่วมกันของคณะรัฐมนตรี เพราะมิฉะนั้นแล้ว หากยังคงออกมาวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลหรือตัดสินใจในทางใด ๆ ตามความเห็นของพรรคที่ตนสังกัด หรือตามกระแสสังคม เพื่อหาเสียงกับประชาชนและสั่นคลอนเสถียรภาพของรัฐบาล โดยไม่คำนึงถึงนโยบายของรัฐบาล รัฐมนตรีคนดังกล่าวก็อาจถูกนายกรัฐมนตรีกวาดำเนินให้พ้นจากตำแหน่งได้ หรือแม้จะลาออกจากการเป็นรัฐมนตรีเอง ผลที่ตามมาประการสำคัญ คือ รัฐมนตรีดังกล่าวจะไม่มีสถานะหรือตำแหน่งในทางการเมืองใด ๆ ในขณะเดียวกันจะเป็นการช่วยเสริมจุดอ่อนของระบบการเมืองไทยคือจะทำให้รัฐบาลมีเสถียรภาพ และทำให้ฝ่ายนิติบัญญัติกับฝ่ายบริหารต่างฝ่ายต่างก็จะปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเต็มที่ ซึ่งจะส่งผลให้แต่ละฝ่ายปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย (คณะกรรมการศึกษาแนวทางการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ, 2549ก, น. 95-96)

ข้อเสียของการห้ามรัฐมนตรีเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในขณะเดียวกัน

การแยกอำนาจหน้าที่และตำแหน่งรัฐมนตรีในฐานะฝ่ายบริหารกับตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือตำแหน่งสมาชิกวุฒิสภาในฐานะฝ่ายนิติบัญญัติออกจากกันนั้นยังทำให้รัฐมนตรีไม่ให้ความสำคัญที่จะเข้าร่วมประชุมสภา จึงทำให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกับรัฐมนตรีขาดการประสานงานในการรับรู้ความเดือดร้อนของประชาชนได้ และอาจนำไปสู่การเกิดระบบเผด็จการเสียงข้างมากในรัฐสภาเนื่องจากรัฐมนตรีและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต้องสังกัดพรรคการเมืองและยังต้องพึ่งพาอาศัยกันระหว่างการเป็นรัฐบาลกับการสนับสนุนด้วยเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎรอยู่และยังเป็นการป้องกันกลุ่มนายทุนหรือบุคคลภายนอกที่ไม่ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในขณะนั้นเข้ามาเป็นรัฐมนตรีซึ่งบุคคลเหล่านั้นอาจเข้ามาเพื่อหวังผลทางธุรกิจของตนเองหรือบุคคลอื่นได้บ้าง และอาจมีการสร้างอำนาจต่อรองระหว่างจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในกลุ่มหรือพรรคพวกของตัวเองกับนายกรัฐมนตรีในการที่จะได้เสนอชื่อแต่งตั้งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีด้วย (คณะกรรมการศึกษาแนวทางการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ, 2549ช, น. 96-97)

บทสรุปและข้อเสนอแนะของผู้ศึกษา

การห้ามรัฐมนตรีเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในขณะเดียวกัน เพื่อให้การปฏิบัติหน้าที่ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องกังวลในการเข้าร่วมประชุมสภา และยังคงให้รัฐบาลมีเสถียรภาพในการบริหารราชการให้เป็นไปแนวทางเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตามอาจทำให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกับรัฐมนตรีขาดการประสานงานในการรับเรื่องความเดือดร้อนของประชาชนตามที่คาดหวังไว้

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการการวิสามัญบัญญัติเจตนารมณ์ จดหมายเหตุ และตรวจรายงานการประชุม สภาร่างรัฐธรรมนูญ.
(2550). **เจตนารมณ์รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550**. สืบค้น 20 ตุลาคม
2558 จาก http://library2.parliament.go.th/giventake/content_cons50/cons50-intention.pdf
- คณะกรรมการการศึกษาแนวทางการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2549ก).
แนวทางการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ รัฐสภา คณะรัฐมนตรี และการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ
กรุงเทพฯ : สำนักการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร
_____. (2549ข). **แนวทางการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ รัฐสภา คณะรัฐมนตรี และการแก้ไข**
เพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ กรุงเทพฯ : สำนักการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร
- คณะอนุกรรมการบัญญัติเจตนารมณ์รัฐธรรมนูญและการจัดทำจดหมายเหตุการณียกร่างรัฐธรรมนูญ
ในคณะกรรมการกร่างรัฐธรรมนูญ. (2558). **ตารางสรุปเจตนารมณ์รายมาตราของร่าง**
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. สืบค้น 20 ตุลาคม 2558 จาก
http://www.parliament.go.th/ewtcommittee/ewt/draftconstitution/ewt_dl_link.php?nid=497
- นรินทร์ เศรษฐบุตร. (2558). **20 มิถุนายน พ.ศ. 2511**. สืบค้น 20 ตุลาคม 2558 จาก
http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=20_%E0%B8%A1%E0%B8%B4%E0%B8%96%E0%B8%B8%E0%B8%99%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%99_%E0%B8%9E.%E0%B8%A8._2511
- ปราโมช โศภิตฐานภา. (2537). **ปัญหาทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ ในการห้ามสมาชิกรัฐสภาดำรงตำแหน่ง**
รัฐมนตรี. สืบค้น 20 ตุลาคม 2558 จาก <http://thaitheis.org/detail.php?id=1082537000688>
- มนตรี รูปสุวรรณและคณะ. (2542). **เจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ**. สืบค้น 20 ตุลาคม 2558 จาก
http://library2.parliament.go.th/giventake/content_cons40-50/cons2540/cons40-intention1.pdf
-